

Сошніков А. О.

Харківська державна академія культури

ПСЕВДОГРЕЦЬКА ТОПОНІМІКА ЯК МЕХАНІЗМ ПІДМІНИ ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТУ: КОЛОНІЗАТОРСЬКА ПОЛІТИКА КАТЕРИНИ ІІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У даній статті розглядається псевдогрецька топоніміка Півдня України як механізм колонізаторської політики російського імперіалізму часів Катерини ІІ. Зазначається той факт, що, як показує практика, під час колонізації разом із мовою деструктивного впливу піддається і національна топонімія корінного етносу і не тільки й не стільки тому, що географічні назви є одиницями мови, але насамперед через їхнє особливе положення як знаків культури, як маркери кордонів етнічної території, нарешті, як важливий прояв національної самосвідомості. Офіційне перейменування – скасування національного найменування та імперативне впровадження інонаціонального та іншомовного варіанту топоніму – є важливим актом колоніальної влади, який демонструє ігнорування культурно-мовних потреб корінного населення та його насильницьке розчинення в загальноімперському просторі. Ставлення до топонімічних назв як до матеріалу, що легко деформується в політичних цілях, властиво будь-якій імперській владі взагалі. Вона завжди розглядає підміну історико-культурного ландшафту через топонімічне перейменування як інструмент своєї зовнішньої та внутрішньої політики, при цьому часто вдаючись до підміни зрозуміти – психологічному прийому впливу на свідомість людини, в ході реалізації якого терміни, що закріплені у свідомості та несуть певні емоційні реакції, підмінюються на інші слова або терміни.

Ключові слова: грецький проект, псевдогрецька топоніміка, підміна історико-культурного ландшафту, російська колонізаторська політика.

Постановка проблеми. Як показує практика, під час колонізації разом із мовою деструктивному впливу піддається і національна топонімія корінного етносу і не тільки й не стільки тому, що географічні назви є одиницями мови, але насамперед через їхнє особливе положення як знаків культури, як маркери кордонів етнічної території, нарешті, як важливий прояв національної самосвідомості. Офіційне перейменування – скасування національного найменування та імперативне впровадження інонаціонального та іншомовного варіанта топоніму – є важливим актом колоніальної влади, який демонструє ігнорування культурно-мовних потреб корінного населення та його насильницьке розчинення у загальноімперському просторі.

Ставлення до топонімічних назв як до матеріалу, що легко деформується в політичних цілях, властиво будь-якій імперській владі взагалі. Вона завжди розглядає топонімічне перейменування як інструмент своєї зовнішньої та внутрішньої політики, при цьому часто вдаючись до підміни понять – психологічному прийому впливу на свідомість людини, в ході реалізації якого терміни, що закріплені у свідомості та несуть певні емоційні реакції, підмінюються на інші слова або терміни.

Підміна – субституція, заміщення, зміна, заміна, підмінювання, підмін, підстановка, фальсифікація...

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед пізньорадянських, а потім і пострадянських істориків в оцінці рівня агресивності та масштабів експансіонізму Російської імперії переважала задана раніше, ще за сталінських часів, стратегія виправдання цієї експансії як переважно відповідної та/або об'єктивно-прогресивної. Експансіонізм зовнішньої політики Катерини ІІ начебто й визнається, проте інерція захисної реакції зберігається, самі терміни (агресія, експансія, завоювання) мінімізуються чи усуваються. Дана стаття акцентує увагу саме на колоніальній суті російського імперіалізму.

Постановка завдання. У даній статті розглядається такий аспект колонізаторської політики російського імперіалізму часів Катерини ІІ як псевдогрецька топоніміка у якості механізму підміни історико-культурного ландшафту.

Виклад основного матеріалу дослідження. У хроніках російського імператорського двору середини XVIII століття є цікавий запис. Йдеться про те, як милуючись подарованими

їй тонконогими скакунами з таврійських степів російська імператриця Катерина II скрикнула: «Гарні! Немовби грецькі боги». Щоб значило це несподіване порівняння? – губились у здогадках придворні. Мало хто знав тоді про так званий «грецький проект», що його виношувала честолюбна імператриця. Суть цього проекту полягала в тому, що Росія, на землях Османської імперії, мала звільнити православні народи від «ярма» османів, і на звільненій території створити Грецьку імперію зі столицею в Константинополі.

Середина і кінець XVIII століття – це часи європейського Просвітництва й початок доби неокласицизму, а відтак – масового захоплення європейців історією і культурою стародавньої Греції. Щоправда, на погляд європейців, сучасна їм Греція переживала не найкращі часи, адже перебувала у складі Османської імперії, яку на заході вважали типовою східною деспотією, своєрідною реінкарнацією Персії епохи Дарія і Ксеркса, з тією лише різницею, що, на відміну від них, турецькі султани таки упокорили батьківщину нащадків Мільтіада і Фемістокла, але це лише пожвавило сподівання на появу нового Олександра Великого, який звільнить їх від османського ярма.

Реалізація «грецького проекту» з подачі його автора, імператорського фаворита Григорія Потьомкіна, виглядає наступним чином: «Третій Рим», тобто Москва, позбавляє Другий Рим (Константинополь) влади османів (в подяку за хрещення в православ'я) і ставить православний хрест над храмом Святої Софії у Константинополі.

Посилаючись на свій просвітницький обов'язок перед народами Європи відродити розтоптану грецьку культуру, Катерина II мала на меті повернути до життя і відновити в колишніх кордонах давно не існуючу Візантію. Константинополь, слідуючи логіці Потьомкіна, прийняв культуру з Риму, який, у свою чергу, перейняв культурну естафету з Афин як високорозвиненого центру Стародавньої Греції. Отже, звільнивши Константинополь, Росія не лише відроджувала історичні витоки православ'я, а й ставала наступницею античної культури Стародавньої Греції, колиски європейської культури. І на цих засадах буде побудовано нову державу, де православ'я поєднається з античністю, де Росія буде його покровителем і «старшим братом» для всіх інших православних народів. Спадкоємність культури, минаючи європейських «посередників», ставила б Росію та її імператорів на ранг вище стосовно держав Європи. Стамбул повинен знову стати

Константинополем, а на трон Катерина II мріяла посадити свого малолітнього онука Костянтина. Адже він мав продовжити справу імператора Костянтина Великого, «засновника Візантії» і підхопити корону, що скотилася з голови ще одного Костянтина – Палеолога, останнього імператора Візантії, який загинув з мечем в руках під час штурму Константинополя османами. Втім, й перший онук Катерини II теж отримав незвичне для Романових ім'я Олександр – з явним натяком не лише на Олександра Невського (після якого у родоводі російських володарів і справді ніяких Олександрів не було), а й на Олександра Великого, «визволителя Греції» і підкорювача Сходу. (М. В. Гоголь у «Мертвих душах» сатирично обіграв «грецький проект»: у сентиментального мрійника Манілова два його сини, як і два сини цесаревича Павла, названі грецькими іменами: старшого звать Фемістоклос, молодшого – Алкід). За планом імператриці, Костянтин повинен буде правити у звільненому Константинополі Грецькою імперією, а Олександр як визволитель нових земель (за аналогією з Олександром Македонським) стане спадкоємцем Російського престолу.

Але чи було ж це головною метою імператриці? Звичайно ж ні. Росія вже давно чекала приводу поширити свій вплив на землі Балкан і Причорномор'я. Масштабний стратегічний задум потребував підготовки. І невдовзі стає зрозумілим: степові коні Таврії мають до «грецького проекту» пряме відношення. У 1765 році у степу на березі річки Деркуль було закладено існуючий і нині знаменитий Деркульський кінний завод. Царським наказом йому доручалося вирощувати й постачати коней для кавалерійських полків. Ці полки повинні були складати головну ударну силу армії, що мала діяти на південному фронтірі – так звалились тоді прикордонні території.

Петро Румянцев-Задунайський, Григорій Потьомкін, Олександр Суворов, Михайло Кутузов... З іменами цих видатних російських полководців по'язані цілих чотири десятиріччя важких кровопролитних війн, насамперед, з турками й татарами.

Як констатує відомий український публіцист Євген Гуцало, «винищення мусульманської цивілізації в Криму нічим не відрізнялося від винищення своєрідних цивілізацій «малих народів» Півночі і Сибіру. Адже смисл завоювання завжди зводився до сплюндрування, до винищення, до нівеляції, до русифікації – саме такий характер і носила надв'язувана силою зброї чи фальшиволицемірних договорів чужа цивілізація. Ідеологи російського імперіалізму могли стверджувати

в недавні і давні часи, що мало чи не на кінцях багнетів царські війська несли вищу культуру. Це куди – в Україну, яка впродовж століть була донором російської культури? Це куди – в Бухару і Самарканд, які мали взагалі тисячолітні культури? Це куди – в Крим?...» [5, с. 46].

Російський поет і художник Максиміліан Волошин, описуючи культуру, мистецтво, пам'ятники Криму, зазначив, що «цей ґрунт, що представляє величезне расове напластування всіх племен, які коли-небудь проходили через Дике Поле, глибоко просякнутий еллінськими, римськими та італійськими впливами, був залитий татарським племенем. Монгольське населення виявилось дуже плавким і гнучким і швидко прийняло в себе кров і культури місцевих рас. Грецька і готська кров цілком трансформують татарство і проникають у нього до глибини мозкових звивин. Татари дають як би синтез всієї різноманітно-пістрявої історії країни. Під просторим та терпимим покровом Ісламу розквітає самотутня культура Криму. Вся країна від Меотійських боліт до південного узбережжя перетворюється на один суцільний сад: степи цвітуть фруктовими деревами, гори – виноградниками, гавані – фелюками, міста дзюрчать фонтанами та б'ють у небо білими мінаретами. На тінистих вулицях з кам'яними та дерев'яними аркадами, в архітектурі та в прикрасах будинків, у малюнках тканин та вишивках рушників догоряє вечірня позолота візантійських мозаїк та облітають осінні візерунки італійського орнаменту. Після неспокійного періоду татарства часів Золотої Орди настає золотий вік Гіреїв, під високим покровом величності, могутності та культурної Туреччини часів Сулейманів, Селімів та Ахметов. Ніколи – ані раніше, ані пізніше – ця земля, ці пагорби і гори і рівнини, ці затоки і плоскогір'я не переживали такого вільного цвітіння, такого мирного і глибокого щастя. Але у XVIII столітті Дике Поле затоплює Крим новою хвилею варварів. Цього разу це серйозніше і триваліше, оскільки ці варвари – російські, за їх спиною не хиткі і текучі води кочового народу, а важкі фундаменти Санкт-Петербурзької імперії.

Часи та погляди змінюються: для Київської Русі татари були, звичайно, Диким Полем, а Кримське ханство було для Москви грізним розбійницьким гніздом, що дошкуляло несподіваними набігами. Але для турків – спадкоємців Візантії – і для царства Гіреїв, які вже сприйняли з кров'ю і духом всю складну спадщину Криму з його грецькими, готськими і італійськими первеннями, звичайно, росіяни були тільки новою ордою Дикого Поля. І тримають

вони себе так, як зазвичай поводитися прибульці з Дикого Поля: жорстоко і руйнівно» [4, с. 69, 70].

Ось як подорожний-очевидець, професор з Кембриджу Едвард Деніел Кларк описує збуття російською армією одної з найбагатших перлин античної цивілізації – Тавриди (Криму) в XVIII столітті. Ось росіяни приходять до Херсонеса, повного тисячолітніх еллінських і римських будівель, статуй і храмів, не торкнутих досі ані татарами, ані навіть гунами. Руїни Херсонесу ще були цілі і скрізь були ще навіть двері. Як лише прийшли росіяни, все було відразу демонтоване. Ці варвари займалися своїм улюбленим заняттям – пюндруванням. Перекидали, розбивали, закопували і нищили все, чого лише досягнули і що послужило б до висвітлення старовинної історії цієї країни. Кларк пише, що бачив на власні очі, як росіяни закладають міни під античні храми, гаками розтягують мармурові блоки. І то все роблять систематично, за наказом зверху. Ось вони приходять до Бахчисарая, де були не тільки арабсько-татарські, але й готські, еллінські й руські (старокиївські) будівлі. «Росіяни задовольнили свою варварську насолоду руйнуванням, знищивши цілковито цю столицю. Місто було колись поділене на багато частин; грецька колонія сама займала цілу широку долину. Нові завойовники знищили її цілковито, не зіставивши каменю на камені». В Керчі, місті Мітрідата, Карфагені Евксінського моря, повного пам'яток з тисячолітньої історії, росіяни, зустрівши стрункий мармур слави й величі, повелися найжорстокіше: зрівнявши з землею 500 будівель, вони збудували серед руїн близько 30 вбогих бараків. Мимоволі в холоднокровного шотландця-глядача при нотуванні своїх спостережень виривається увага: «Коли б грецький архіпелаг потрапив під панування Росії, не зосталося б там теперішніх прегарних пам'яток старовинної Еллади. Зникли б Афіни, і скіфські наїзники не зіставили б і корінця, який би показав, де було це місто. В порівнянні з росіянами навіть турки видаються освіченими і культурними» [8, с. 43–44].

Здійснити «грецький проект» у повному обсязі так ніколи й не вдасться: Візантія не відродиться. Але на початок XIX століття у склад Російської імперії входили завойовані землі від Дунаю до Кубані, все Північне Причорномор'я та Крим. Залишки неприступних колись фортець, берегових укріплень, на які рясніє все чорноморське узбережжя, – свідки жорстоких битв, виснажливих облог, шалених штурмів...

Давнє прагнення Росії здійснилося: двоголовий орел розгорнув свої крила над Чорним морем.

І вже скоро відбудуться суттєві зміни у приєднаних до Російської імперії районах Півдня.

Політика Катерини II щодо захоплених імперією держав мала спеціальну програму дій, яка полягала в їхньому упокоренні та асиміляції. Тому детальніше подивимося на реалізацію імператрицею програми приборкання спочатку вільнолюбної України, а потім і норовливого Криму.

Перш за все, Катерина II покладе край автономії України. Підступна імператриця довго заграла з козацтвом, осипала козаків, що відзначились хоробрістю в боях, медалями, грамотами та подарунками. Проте вона побоювалась мати біля південних кордонів волелюбну Гетьманщину з її самоврядуванням.

1764 року Катерина II змусила гетьмана України Кирила Розумовського зректися булави, а за вісім місяців скасувала і саму посаду гетьмана. У «Секретній настанові» князеві В'яземському при призначенні його на посаду генерал-прокурора Сенату Катерина II вказувала: «Мала Росія, Ліфляндія та Фінляндія – це провінції, що правляться дарованими їм привілеями, порушити ці привілеї відразу було б незручно, але не можна вважати ці провінції за чужі і поводитись з ними як з чужими землями – це був би явний нерозум. Ці провінції, так само як Смоленщину, треба легкими засобами привести до того, щоб вони обрусіли і перестали дивитися, як вовки до лісу» [7, с. 224].

1765 року імператриця ліквідувала традиційний полковий уклад на Слобожанщині та створила там Слобідську Українську губернію.

У 1775 році за наказом імператриці зруйнували російські війська Запорозьку Січ, а саме слово «запорожці» було заборонено. Осиротіли поля, покинуті працюючими господарями, а матінко-імператриця щедрою рукою вже роздавала багаті українські землі чужоземним колоністам. Імператриця роздала близько чотирьох мільйонів десятин земель Війська Запорізького своїм фаворитам. Нові землевласники на місці козацьких господарств фермерського типу впроваджували латифундії, засновані на праці кріпаків.

Із знищенням Запорозької Січі почалося те, що відоме нам з новітньої історії – насильницьке переселення народів. З тієї частини запорожців, яка не емігрувала до Оттоманської Порту, заснувавши там Задунайську Січ, спочатку було створено Бузьке козацьке військо на землях між Дністром і Бугом, а потім Чорноморське (на берегах Кубані та Азовського моря). Кубанці швидко обжилися, освоїли родючі землі, створили господарства фермерського типу, зафіксували у топоніміці рідні українські

назви, зберегли старі та створили нові традиції. Далеко на схід були пересунуті ногайські племена, кримські греки та вірмени потрапили на береги Азовського моря і Дону, більшість кримських татар, рятуючись від переслідувань, подались у турецькі володіння.

Захопивши Крим, російська влада вдалася до утисків кримських татар, руйнування їх житла, мечетей та цвинтарів, спалення книг та знищення інших пам'яток культури. Протягом перших десяти років після анексії Криму уряд відібрав у кримських татар і роздав російським аристократам 350 тисяч десятин найкращої кримської землі. Нові землевласники переселяли у свої кримські володіння селян із Центральної Росії. Російський уряд також дозволив селитися на півострові відставним російським солдатам та іноземним колоністам, насамперед німцям. Вирубувалися ліси у передгір'ях, насамперед біля Севастополя, що стало першою в історії рукотворною екологічною катастрофою у Криму. Отже, до кінця XVIII століття під тиском російської влади з півострова до Туреччини виїхало близько ста тисяч кримських татар.

М. Волошин з сумом констатує, що «після приєднання, при Катерині II, Крим, відрізаний від Середземного моря, без ключів від Босфору, далеко від будь-яких торговельних шляхів, задихається на дні глухого мішка. Зовнішній агонії Криму відповідає внутрішня. Основа будь-якого південного господарства – вода. Татари та турки були великими майстрами зрошення. Вони вмели вловити найдрібніший струмок ґрунтової води, направити його по глиняних трубах у великі водоймища, використовували різницю температур, що дає випоту та роси, вмели як кровносною системою оросити сади та виноградники по схилах гір. Весь це Магометів рай знищено зовсім. Замість пишних міст із «Тисячі та Однієї Ночі, росіяни збудували кілька убогих повітових містечок за російськими трафаретами з потьомкінського романтизму, й назвали їх псевдокласичними іменами» [4, с. 70].

Росіяни з великим завзяттям заходилися будувати «власну» Грецію на загарбаних причорноморських землях. Хвиля перейменувань повинна була змінити топоніміку Північного Причорномор'я, аби «заново» сконструювати минуле загарбаних території для обґрунтування їх подальшої колонізації. Про попередніх господарів і мешканців цих території не мали нагадувати навіть назви їхніх поселень, які тепер належали Росії.

Перейменування на «грецький лад» почалося з земель, що колись належали Запорозької Січі. Першою Катерина II вирішила «стерти» з мапи

назву козацького поселення Микитин Ріг, або ж Микитин Перевіз. У XVII столітті на цьому місці знаходилась одна з Січей – Микитинська – та сама, у якій 1648 року козаки обрали гетьманом Богдана Хмельницького. Тож після остаточного знищення Війська Запорозького і останньої, Підпільненської Січі, вирішили «перехрестити» і Микитин Перевіз – спочатку на Слов'янськ, потім на Нікополь («місто перемоги»). Міста з аналогічною назвою існували принаймні в кількох країнах, а найвідомішим був Нікополь на Дунаї [1, с. 402]. Проте на наявність і географічну близькість міста-«тезки» Катерина II не зважала, їй треба було увіковічити свою перемогу над вільнолюбними січовиками.

Дублювання топоніміки повторюється й надалі, ставши радше правилом, аніж винятком. Так збудований на місці поселення Білховичі Олександрівський шанець своєю чергою отримав ім'я Херсон, тобто «півострів» – цей топонім вочевидь «запозичили» у Херсонеса Таврійського [3, с. 369]. От тільки Крим в цей час ще залишався незалежною державою під владою власних ханів з династії Гіреїв, але Катерині II було конче необхідно перетягнути ковдру античної спадщини на себе. Натомість коли Кримське ханство таки ліквідували і приєднали його володіння до імперії, з'ясувалося, що найкращим місцем для будівництва бази військового флоту є саме околиці стародавнього Херсонеса Таврійського. Два Херсона для однієї імперії було, вочевидь, забагато, втім й зберігати за поселенням, що розташовувалось на місці Херсонеса Таврійського, його тодішню тюркську назву Ахтіяр Катерина II та її вірний помічник Григорій Потьомкін не хотіли. Ахтіярові довелося шукати іншу назву. Зрештою зупинилися на «Севастополь», тобто «поважний» – термін, який використовується в роботах грецьких авторів для позначення латинського титулу «август», тобто «імператорське місто». Ця назва була також запозичена, бо в римські часи Себастополісом називали давньогрецьку колонію Діоскурію на кавказькому узбережжі Чорного моря у районі сучасного грузинського міста Сухумі.

Катерининський шанець на Південному Бузі, колишній Орлик, попарі те, що він був названий на честь самої імператриці, став Ольвіополем – на честь стародавньої Ольвії, хоча її руїни знаходилися значно південніше – тоді ще поза російськими володіннями.

1783 року місто Гьозлеве було перейменоване на Євпаторію, хоча стародавні греки називали попередницю сучасного міста Керкінітидою, щоправда, давньогрецьке місто Керкінітида в Криму за анти-

чних часів теж існувало – але на іншому боці Каламітської затоки – на місці середньовічної Каламіти й сучасного Інкермана.

З Кафою російські «еллінофіли» майже вгадали – перейменували її на честь давньогрецької Феодосії, яка у античні часи таки існувала на її місці.

Для Акмесджита (Білої Мечеті), розташованого поруч із руїнами столиці давнього скіфського царства, відомої нам як Неаполь Скіфський, назвою обрали зовсім не Неаполь («нове місто»), а Сімферополь («місто користі») – це одне з небагатьох псевдогрецьких найменувань, яким взагалі немає античних відповідників. Але це можна виправдати тим, що стародавній Неаполь Скіфський тоді ще не було розкопано археологами.

Солхат (Старий Крим) перейменували на Левкополь, тобто «Біле місто», «Білгород» попри те, що в той час існував Аккерман («Білгород», але не грецькою мовою, а тюркськими) на Дністрі, який в давнину іменували Тирасом (проте Тирасполем росіяни назвали колишнє молдовське поселення Суклею на лівобережжі Дністра). Назва Левкополь не прижилась, і за правління імператора Павла I місту повернули звичну назву Старий Крим.

Засноване у XV столітті місто Хаджибей у 1794 році було перейменоване на Одесу, хоча давньогрецька колонія Одессос – це сучасна болгарська Варна. Щоправда, на місці нинішньої Одеси ще до н. е. існували грецькі поселення – дві гавані, Істріанська та Ісіакська, а на північному сході, біля Тилігульського лиману, було селище Одессос. Про них свідчать численні знахідки кераміки – амфор, ваз та ін. У III-IV століттях н. е. ці поселення ці були знищені народами, що прибули з Азії; з того часу близько тисячі років немає згадок навіть про саму місцевість нинішньої Одеси. У польських актах XIV століття місцевість Одеси значиться серед литовських володінь. У XVI століттях в ханських ярликах згадується бувший тут Качібеєв маяк, який належав Литві номінально, а насправді туркам.

1795 року указом Катерини II місто Хаджидере було перейменоване в Овідіополь на честь римського поета Публія Овідія Назона (тоді вважали, що саме у цій місцевості він перебував на засланні). Останні роки життя Овідій і справді повів у засланні, але зовсім не в Хаджидере, а у стародавніх Томах (теперішньому румунському місті Констанці) [2, с. 515].

На відміну від більшості інших повітів Мелітопольський повіт називали не на честь свого адміністративного центру, а на згадку про давньогрецьку колонію Мілетополіс (тобто «місто

мілетців», вихідців з іонійського Мілета), яка знаходилась десь на Дніпрі. Катерині II більше сподобалось написання Мелітополь («місто меду») як прозорий натяк на те, що з приєднання до Росії місцеві степи потечуть молоком та медом. Ногайське поселення поблизу Овечого броду, що мало назву Кизияр («червоний берег»), спочатку перейменовували на Новоолександрівську слободу, а у 1842 році зробили повітовим містом й переназвали Мелітополем.

У 1784 році тюркську назву татарської фортеці Кизи-Кермен змінили на Берислав (від «бери славу»), а сусідній Іслам-Кермен 1791 року перейменовували на Каховку (на честь губернатора Василя Каховського). Як бачимо, навіть якщо набору відомих перейменовувачам давньогрецьких топонімів не вистачало, назва могла бути й «слов'янською» – головне, аби не схожою на тюркську мову.

Для православних греків, які століттями жили на землях Кримського ханства, обіцянки російської імператриці звільнити їх з-під влади «варварів», обернулися депортацією на північ. Спочатку депортованих греків розмістили на берегах річки Самара, де на згадку про грецьке передмістя Бахчисараю було засноване поселення Марієнполь (1777 рік). Однак умови для проживання виявилися для греків незвичними і нестерпними. Врешті вони домоглися переселення ближче до Криму, на береги Азовського моря, де на той час вже існувало місто Павловськ. Відбувся своєрідний обмін назвами – Марієнполь став Павлоградом, а Павловськ – Маріуполем (містом Марії). Це було чи не єдине з грецьких за назвами міст Північного Причорномор'я, чию назву обрали самі греки. На згадку про покинуті греками домівки кримські назви отримали й сусідні з Маріуполем поселення – на кшталт Ялти чи Гурзуфа.

Вороже ставлення до кримських греків пояснюється тим, що їх, на відміну від вихідців з балканської Греції, вважали недостатньо лояльними до Росії. Навпаки, балканських греків наполегливо заманювали до Причорномор'я. Містечка Лакедемонівка на березі Азовського моря та Лівадія (колишній Панас-Чаїр) були названі так самими грецькими переселенцями з Балкан. Григорій Потьомкін навіть обіцяв перейменувати Керч на Пантікапей, а Таганрог на Спарту, але втім обіцянки свої не дотримав.

Топоніміку південного узбережжя Криму майже не чіпали, а переселенців згодом почали йменувати «балаклавськими» греками – не надто переймаючись тим, що Балаклава – назва тюркська, грецькою мовою селище мало назву Сюмболон.

Старі назви Очакова, Кінбурна і Ізмаїла збереглися завдяки перемогам над османами, здобутими під мурами цих фортець російським військом. Їх назви стали частиною російського імперського міфу, можливо навіть більш сакральною, аніж вигадана при імператорському дворі псевдогрецька топоніміка.

Справу знищення історичної пам'яті на приєднаних до імперії територіях було зроблено, загальний «топонімічний ландшафт» змінився, влада імперії навіть вже не вважала за потрібне йти «вглиб», на рівень містечок і сіл, все же населених корінними народами.

Давня Готія від Балаклави до Алустана забудувалася непристойними імператорськими віллами у стилі залізничних буфетів та публічних будинків та готелями у стилі імператорських палаців. Цей музей поганого смаку так і залишиться в Криму єдиною монументальною пам'яткою «Російської епохи».

Позбавившись від волелюбних мешканців, царський уряд ставив своєю метою заселити край вдячними, послухняними вірогідними. Тут на Півдні не переслідували біглих кріпаків, надавали позики й всякі пільги переселенцям. На новоосвоєних землях з самого початку стали запроваджуватись ще не звичні для російської держави прогресивні методи орендного землекористування. Небачено швидкими темпами розвивалось сільське господарство, а землеробство носило товарний характер. Неабиякий інтерес до південних просторів виявило дворянство. Дворяни безкоштовно отримували від уряду великі земельні володіння, а це обіцяло швидке збагачення. До речі, пригадаймо, для чого бідний гоголівський дворянин Чичиков так завзято скуповував «мертві душі»: бо спокуса була й самому урвати добрячий шмат землі на привабливому Півдні.

Йшов час. На базі дрібних селянських і міських промислів розвиваються ремесла і мануфактурне виробництво. Поселенці оволодівають новими професіями. Все це дає поштовх швидкому заростанню міст. Нинішній Донецьк, наприклад, виник навколо примітивних ще вугільних шахт і оточуючих їх невеликих селищ. Маючи добре обладнані порти у горловині Дніпра і на морському узбережжі, степовий край перетворювався на південні торгові ворота імперії. Південні міста швидко ставали промисловими та культурними центрами, отримували велике політичне значення. Одеса, що першою одержала статус «вільного міста», запроваджує небачене раніше у Росії торговельний режим порто-франко. Ця

нова форма безмитної торгівлі привабила закордонних партнерів, зміцніла міжнародні зв'язки. Невипадково сьогодні історики порівнюють освоєння нашого Півдня з тим же періодом у житті США і знаходять багато спільного: ті ж енергійні темпи, самобутні підходи. «Що стара Диканька!.. що з того, що її разом із старосвітською вмираючою Україною оспівав Гоголь! Ця старосвітська Україна була колись гарна! Тепер це все ще мила, але вже сумна та пустельна могила... Життя тут, а не там, тут, у нас, у нашій Новоросії! Тут усі надії півдня! Звідси вийде його майбутнє?» – захоплено вигукує у своєму романові «Втікачі з Новоросії» письменник Григорій Данилевський [6, с. 121].

Але підступала нова війна – безславна Кримська, 1853–1856 років. Прагнення російських царів здобути вихід з Чорного моря зустріли супротив не лише Туреччини, яка володіла цим виходом, але й Англії, яка мала великий вплив на Туреччину. Російський уряд не врахував, що до Туреччини та її протектора Англії приєднуються Франція та Австрія. Англія і Франція оповістили війну Росії. Англія провадила війну, щоб не допустити Росію до Середземномор'я, а Франція – щоб здобути для свого імператора Наполеона III ареолу борця за ліберальні цінності.

Війна велася на Кримському півострові, переважно навколо Севастополя, обложеного військами союзників. За Ю. Липою, «грим гармат коло правданього Херсонесу (Севастополя), коло козацького Козлов-города (Євпаторії) з місяця на місяць (1854–1855) усе виразніше виявляв світові правдивий образ Росії. Величезна Росія, що тіль лягала ще недавно на цілу політику Європи, тепер не могла скинути з Таврійського півострова воєнної англо-французької експедиції. Після одинадцятимісячної облоги ця зруйнована фортеця капітулювала.

Струс Кримської війни показав, що під адміністративно-воєнною системою ховалася сильніша від неї система крадежу й продажності. Під Севастополем було вжито вперше плавучих батарей – прообразів панцирників. Але там відіграв роллю більший винахід – відкрито слабкість Росії. В дуже щирих спогадах молодого петербурзького штабівця знаходимо опис цього моменту кінця найсильнішого і єдиного правдивого російського самодержавця – Миколи I: «Цар очунав і протер

очі тільки тоді, коли його обудили гарматні стріли в Севастополі й Євпаторії... Третього березня 1855 року, отримавши відомості про невдачу ген. Хрульова під Євпаторією, цар кличе свого улюбленого лікаря, німця Мандта, і каже йому:

– Направити те, що виявила ця війна, я вже не маю змоги і тому мушу вмерти. Я покликав тебе, щоб ти дав мені отрути.

Мандт описує докладно цілу розмову й останні хвилини Миколи I. В 11-й годині вночі стан царя вже був дуже грізний, а на другий день, 4 березня, труп його під впливом сильної отрути вже почав розкладатися.

За рік сер Гренвіль, англійський амбасадор в Росії, міг спокійно вітати нового монарха, зляканого і слабкодухого Олександра II. Будучність Росії була дуже підтята. (В 1856 році трактат у Парижі заборонив Росії навіть тримати флоту на Чорнім морі). Блискучий удар англійського грача захитав тоталістичну російщину. Вона хиталася все більше і більше, аж вкінці, на початку ХХ століття, розсипалася цілковито» [8, с. 97].

Наступні хвилі масових перейменування прокотилися півднем України вже за радянських часів, цього населені пункти перейменовували тотально, знищуючи останні згадки про минуле краю.

Висновки. Історично сформовані топоніми є свого роду орієнтиром у часі та просторі, оскільки певна територія сприймається саме за назвою її географічних об'єктів та насиченості ними, і в цьому сенсі певну територію можна історико-культурно виокремити від інших місцевостей. Незалежна Україна поступово почала відмовлятися насамперед від радянської топоніміки, але для Криму і цей процес став, так би мовити, відкладеним на певний час – до звільнення півострова від російської окупації. А от «імперські» перейменування взагалі чіпляти не стали, хоча саме ці штучно вигадані назви міст і населених пунктів є колоніальними «мітками», до яких вчорашні колонізатори завжди мріяли повернутися. Отже, дослідження політики російського колоніалізму, спрямованої на зміну топонімії Півдня України, може зробити певний внесок у реконструкцію та реставрацію справжнього культурно-історичного ландшафту цього регіону.

Список літератури:

1. Бажан О. Г. Нікополь. Енциклопедія історії України : у 10 т. Редколегія: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7 : Мл – О. С. 402.
2. Верменич Я. В. Овідіополь. Енциклопедія історії України : у 10 т. Редколегія: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл – О. С. 515.
3. Водотика С. Г. Херсон. Енциклопедія історії України : у 10 т. Редколегія : В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10: Т – Я. С. 369.

4. Волошин, М. А. Культура, искусство, памятники Крыма: Очерк. Крым. Путеводитель. *Земля и Фабрика*, 1925. С. 62–76.
5. Гуцало Є. П. Ментальність орди: статті. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 1996. 176 с.
6. Данилевский Г. П. Беглые в Новороссии; Воля; Княжна Тараканова. Послесловие Э. Виленской ; иллюстрации О. Гроссе. Москва : Правда, 1983. 624 с.
7. Крип'якевич І. П. історія України. Відповідні редактори Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. Львів : Світ, 1990. 520 с. Пам'ятки історичної думки України.
8. Липа Ю. Призначення України. Нью-Йорк : Говерля, 1953. 307 с.

Soshnikov A. O. PSEUDO-GREEK TOPONYMICS AS A MECHANISM OF CHANGE OF THE HISTORICAL AND CULTURAL LANDSCAPE: THE COLONIZATION POLICY OF CATHERINE II IN THE SOUTH OF UKRAINE

In this article, the pseudo-Greek toponymy of the South of Ukraine is considered as a mechanism of the colonization policy of Russian imperialism during the time of Catherine II. The fact is noted that, as practice shows, during colonization together with the language, the national toponymy of the indigenous ethnic group is subjected to a destructive effect, and not only and not so much because geographical names are recognized as units of the language, but primarily because of their special position as signs of culture , as markers of the borders of the ethnic territory, finally, as an important manifestation of national self-awareness. The official renaming – the cancellation of the national name and the mandatory introduction of the non-national and second language variant of the toponym – is an important act of colonial power, demonstrating the disregard of the cultural and linguistic needs of the indigenous population and its violent dissolution in the overall imperial space. The attitude towards the toponymic name as a material easily deformed for political purposes is characteristic of any imperial power in general. She always considers the replacement of the historical and cultural landscape through toponymic renaming as an instrument of her external and internal policy, while often resorting to the replacement of concepts – the psychological reception of influence on human consciousness, during the implementation of which the terms fixed in the mind and carrying certain emotional reactions are replaced to other words or terms.

Key words: Greek project, pseudo-Greek toponymy, replacement of the historical and cultural landscape, Russian colonial policy.